

Sorin MITU

A képzeletbeli hazák „északi” és „déli” része

Fegyelmetlenül egy tömbben fogok válaszolni a három kérdésre, tulajdonképpen át is alakítom őket, véleményemnek megfelelően.

Az első kérdés nyilván szónoki, megfogalmazásával sugallja a választ. Hozzátenném, hogy egyetlen megkérdezett sem fog „nemzetiségétől függetlenül” – másképp válaszolni, mint igennel, mi több, mindegyikük hévvel fogja hangoztatni egy ilyen rég várt történelem szükségességét. A többi válaszokat elolvastva, a *Provincia* olvasói ellenőrizhetik fenti állításomat. Am ha így van, felmerül a kérdés, hogy miért hiányzik – legalábbis a román történetírásból – az ilyen „transznetikus” tárgyalás-mód, amely e tartomány sajátosságait, igazi változatosságát tükrözné. A válasz azonban erre a kérdésre terjedelmével meghaladná egy időszakos kiadvány kereteit. Amúgy egészen szép könyvet lehetne írni az erdélyi tér és múlt etnicizációjáról, a historiográfiai nacionalizmus céljairól, Erdély szerepéről a román történettudományi kultúra alakulásában a romantikusoktól a nemzeti kommunistákig.

Élretéve azonban a jelenség történelmi természetű magyarázatait, megfogalmaznám néhány olyan észrevételemet, amely közvetlenebbül kapcsolódik az Erdélyről szóló történetírásához. Azzal kezdeném, hogy bármely történetírás megengedett, s ennél fogva kívánatos annak, aki vonzalmat érez iránta. Aszakemberek megírják „történelmeiket”, az olvasók elolvassák, s ha mindenki elégedett ezzel a kétoldalú kapcsolattal, a választott tárgy és annak megközelítési módja már teljesen mellékessé válik. Így hát nagyon jól megírható – senki sem tiltja – külön a románok története, vagy csak a szászoké, vagy csak az erdélyi magyar szombatosoké, ahogyan kedve tartja a történésznek, a kiadónak, a közönségnek, bárkinek, akit a kérdés egyik vagy másik vetülete érdekel. Nyilvánvaló az is, hogy ugyanilyen jogos a közös erdélyi történelem igénye, amelyben a történész egyformán figyelemben részesíti az itt élő „népeket” (vagy akár szándékosan mellőzi őket, ha mondjuk az erdélyi zene vagy lovaglás történetéről van szó).

Agond ott kezdődik, amikor észre vesszük, hogy egy egész történetírást, amilyen például a román, szinte kizárólag a múltnak egyetlen arca érdekli, csak azt műveli, és nem is termel ki egyebet, mint „az erdélyi románok történelmét”. Még egyszer mondom, nincsen ebben semmi jogtalan; a baj (ha csupán a tudományos érdeket tartjuk szem előtt) abból ered, hogy ily módon ismereteink nem teljesek, egyoldalúak, következetesen hamisak lesznek. Ha pedig a szakmaiság szféráján kívülről tekintjük a dolgokat, hozzátehetjük, hogy egy ilyen fajta részleges történelem csonka emlékezetet idéz elő a széles közönség tudatában. A rajta nevelkedett olvasók nem hajlandók a múlttagésében sajátjuknak tekinteni, érzelmileg pedig militáns, önigazoló történelmek híveivé és hirdetőivé válnak, amelyeknek végső célja a mi „igazságunk” védelme és a mások „igaztalanságának” hangoztatása. Hogy a mai politikai cselekvés szempontjából mennyire káros az ilyen viszonyulás, gyanítom, mindenki tudja, aki pedig nem, az látogasson el Koszovóba, és biztosan megtudja.

Még egyszer mondom, nem akarom én elmarasztalni külön ezsvagy azt a történetírást, amiért valamelyik témát előnyben részesíti. Különbösen is, nem tesztek egyebet, mint „kötélről beszéltekakasztott ember házában”, hisz magam is szorgalmasan termettem a könyveket és tanulmányokat „az erdélyi románok történelméről”. Ezt voltam képes tenni, így tanítottak, ezekre a kérdésekre volt szemem történészként, amióta csak ebbe a mesterségbe belefogtam, ez a helyzet. Meg tudom hátr érteni bármelyik kollégámat, aki ugyanígy van vele, még akkor is, ha nem hiszem, hogy a rögeszmés ragaszkodás valamilyen tárgykörhöz mint általános törekvés helyes és célravezető tudományos szempontból.

Ugyanakkor, bármennyire mentegetnénk is magunkat, a nemzeti történelmet előnyben részesíteni se nem ártatlan, se nem esetleges tett. Hanem olyan, ma is tetten érhető törekvés, amely akár személyek vagy intézmények szándékos akcióját jelenti, akár olyan nem akaratlagos, diszkurzív önreprodukáló mechanizmusokat, aminőket bármely „beszély”, narrációs szerkezet magában rejt. Nem könnyű megmondani, felelős embereként, akiknek magunkat tartjuk, hogyan kellene viselkednünk az ilyen szándékos akciókkal vagy szerkezeti automatizmusokkal szemben. Nem hiszem, hogy egy bizonyos törekvés „támogatása” vagy „meghiúsítási kísérlete”, egy hagyomány „kiagyaltása” vagy „lebontása” olyan művelet lenne, amely a tudomány emberének hatáskörébe kellene utalni, akár az „erkölcsi kötelezettségek” tekintetében is. Hogy vannak intézmények és történészek, akik felvállalnak ilyen szerepet, alárendelve a történelmet a nemzeti ideológiának (ama nézet jegyében, hogy az én nemzetemnek mindig igaza van, tehát egyidejűleg lehetek nacionalista és az igazság védelmezője), valóság-

gos – és kifejezetten veszélyes – tény. De ez a megállapítás még nem igazolhatja sem valamiféle gondolatellenőrző hatóság, sem egy amolyan jóérzés-tervező intézet létrehozását. Persze bármikor felkiálthatunk: „Szégyelljék magukat!”, olykor csakugyan szükségét is érezzük, hogy ezt tegyük, hisz emberek vagyunk, és mindannyiunknak megvannak a magunk frusztrációi és a megvívandó személyes harcai. Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyen megoldás legfeljebb egy újságban képzelhető el, nem pedig egy fegyelmetlen tudományos közlemény lapjain. Fontosnak azt tartom, hogy vizsgáljuk a jelenséget, hogy kritikusán ízeke szedjük, s hogy megmagyarázzuk. Talán így sikerül megfosztanunk a legitimitásától is, egyszerűen azáltal, hogy a tudományos kutatás reflektorfényébe helyeztük. Am a történész, saját korlátai között, ennél többet nem tehet.

Visszatérve az okokhoz, amelyek miatt Erdély történelme etnikai-nemzeti kritériumok szerint feldarabolódik, megemlítenék egy „földhözragadt”, egyenesen kicsinyes szempontot. Egyébként a „magas”, látszólag emelkedett elvekre alapozó ideológiai magyarázatok is bármikor felhasználhatók igen szűk érdekek érvényesítésére. A nyugati doktorandusok nagy része, akik azért jönnek Romániába, hogy Erdély történelmét tanulmányozzák, s az utóbbi években nincsenek is kevesen, az itt beszélt mindhárom nyelvet megtanulja, bármilyen témával kapcsolatban elolvassa a román, a magyar és a német könyvészetet, s igyekszik, hogy ne hagyja magát befolyásolni a különböző szempontok önmagyarázó verzióitól. Ezért ők általában „Erdély-történelmeket” írnak – jobbkat vagy gyengébbeket, lehetőségeik szerint –, semmiképpen nem részleges történeteket, amelyek például az X utcában lakó románokkal foglalkoznak, ha már a tanulmányuk tárgya „az X utcában lakók egy napja”. Őszintén be kell vallanunk, hogy sok történésznünk azért hajlamos „az erdélyi románok történelmére”, mert ez a kényelmes; éppen elegendő vannak, akik „Erdély történelmével” foglalkoznak, de nem ismerik a magyar meg a német nyelvet. Ebből a tényből kiindulva készílnék aztán kutatási tervek, tantervek, tanulmányok és összefoglalók, amelyek – mintegy ördögi körben – fenntartják a részleges történelem iránti preferenciát.

A fentieszrevétel persze nem csökkenti az ideológiai indítékek szerepét. Vannak történészek, akik Erdély valamennyi nyelvet ismerik, de – amint mondani szokták – mindhiába, mivelképtelenek megszabadulni az etnocentrikus és nacionalista szemlélettől, amelybe szellemileg beleszülettek. Egyébként sohasem kapott kellő hangsúlyt az, hogy mennyire fontosak a szokások-készségek és az automatizmusok, amelyeket a történészekbe iskoláik, az elolvasott könyvek, az őket irányító mesterek ültetnek. Egyetlen példát említek, amely, gondolom, sokatmondó anketünk szempontjából. Bármelyik szakember vagy akár egyszerű megfigyelő, aki kívülről nézi a román és magyar történészek véleményét egy olyan kérdéstről, mint a románok kontinuitása Erdélyben (egy olyan témáról tehát, amelyről a történelmi források keveset mondanak, s ez óhatatlanul tudományos vitákhoz vezet) – csak hüledezhet. Tudomásom szerint ma nincs egyetlen román szaktekintély sem, aki ne azt mondaná, hogy „a románok itt voltak Erdélyben”, s ugyanakkor egyetlen magyar szaktekintély sem, aki ne lenne meggyőződve, hogy valamelyik sötét évszázadban „a románok nem voltak Erdélyben”; mintha a történelmi érvelés szabályait etnikai jegyek határoznák meg. Lámpással keresve sem találni egyetlen „eltévededettet”, egyetlen „tévesen gondolkodót” sem, egy, a maga módján akár illetéktelen történészt, aki román létére úgy vélje, a kilencedik században az ősei elég gyéren fordultak elő a Kárpátok erdőségeiben; vagy magyar létére hagyja magát meggyőzni román kollégáinak mégiscsak bizonyítékokkal és érvekkel teli kötetektől. Bármennyire „hiányosan felkészült” és bármennyire „fogytékos agyú” lenne is (minden normális emberhez hasonlóan) történésznünk, ezt a megköszönhetetlen hibát sohasem követné el. Vajon miért? Csupán a nacionalista ideológia nyomására, vagy talán mert attól fél, hogy társai „árulónak” fogják tartani, esetleg abbéli hitmiatt, hogy a határokat még mindig veszély fenyegeti, netán a könyvekben található történelmi érvek erejével meg lehetne őket változtatni? Ma már mindez nem állja meg a helyét. A román és magyar történészek többsége „normális” szakember, akit tudományos érdeke és érdeklődése ösztönöz, fegyelmetlenül igazodik szakmája sajátos szigorához. Ilyen körülmények között ragaszkodásuk a tizenkilencedik századi militáns történetírás hadállásaihoz csakis a „nemzeti” historiográfia hagyományainak fentebb említett rendkívüli tehetetlenségével magyarázható. „A könyvek könyvekké lesznek”, ahogy mondani szokás, s a tanítványok nehezen szabadulnak iskolát teremtő mestereik – olykor ragyogóan felépített – érveinek hálójából.

Amikor majd fellepnek, mondjuk, kevésbé képzett román történészek, akik őseiket balkáni tájakon keresik, s nemkülönböztetve – ugyanolyan naiv és nem kellően informált – magyar történészek, akik ellentmondanak nekik, akkor lesz majd itt nálunk is, nemcsak a németeknél vagy az amerikaiaknál, közös Erdély-történelem. Addig azonban még sok víznek kell lefolynia a Dunán, amely megfellebbezhetetlenül szétválasztja e két furcsa törzs bölcsseit, egyik részüket az „északi”, másik részüket a „déli” vidékeire száműzve imaginárius hazájuknak.

Fordította: ÁGOSTON Hugó

1965. Arad; *BSTE*, Történelem-Filozófia Kar, előadótanár; *Románii vázuți de maghiari, Kolozsvár*, 1998 (Melinda Mituval együtt).

JAKÓ Zsigmond

Akarat és szakmai illetékeség

1. Nagyon kíváncsún tartom egy olyan Erdély-történet elkészítését, amely valamennyi itt élő etnikai közösség múltját egy-egybe foglalva, szerepének megfelelően tárgyalná. Ennek megvalósulása azonban, a társadalmi, politikai és szakmai feltételek hiánya miatt – a jelenlegi viszonyokra alapozott véleményem szerint – még talán több nemzedéken át is csak kívánság marad. A hiányzó társadalmi és politikai feltételek közismertek. A szakmai akadályokról azonban – úgy gondolom – nem lesz felesleges néhány szót ejtenem.

2. Ilyen összefoglaló mű megvalósításának útjában nem is a korszerű előtanulmányok hiánya vagy a témában érdekelt román, magyar és szász szakkutatás eltérő módszertani gyakorlatok és fejlettségi foka a legnagyobb akadály, hanem az, hogy a feleknem mindenike számol bizonyos megkerülhetetlen, konkrét adottságokkal és az ezekből következő módszertani következményekkel. Azokra a kizárólag szakmai problémákra gondolok, amik abból a tényből adódnak, hogy Románia múltjának régebbi (1800 előtti) írásos történeti forrásanyagának hozzávetőleg 80-85%-a Erdélyre vonatkozik, latin betűkkel írott, és gyökeresen különbözik a bizánci-cirill írásterülethez tartozó Moldva és Havasalföld azonos korú információs anyagától. Ennek az eltérő jellegű erdélyi forrásanyagának, minden történeti vizsgálódás tárgyinyersanyagának a hasznosítása érthető módon sajátos ismereteket és módszereket kíván meg azoktól, akik Erdély múltjának tudományos igényű, korszerű bemutatására vállalkoznak.

Hogy világosabbá tegyem a megoldásra váró jelenlegi helyzetet, néhány, az ország elbeszélő kútfői kapcsán jelentkező konkrét kérdést kívánok felemlíteni. Ioachim *Grăciun* professzor bibliográfiájából (*Repertoriul manuscriselor interne, sec. XV-XVIII privind istoria României*, București, 1963) megtudható, hogy az ország 465 elbeszélő forrással rendelkezik, és ezekből 54 Moldvára, 43 Havasalföldre, 368 pedig Erdélyre vonatkozik. Az erdélyi kútfők közül viszont 159 magyar, 107 német, 92 latin, 69 román, 23 görög, 11 pedig szláv és egyéb nyelvű alkotás. Még élesebben tevődne fel a kérdés, ha az okleveles forrásanyagról is lenne hasonló pontosságú felmérésünk. Daminan *P. Bogdan* professzor becslése szerint (*Din paleografia slavo-română. In: Documente privind istoria României. Introducere*, București, 1956. I. 114, II. 10) a mai Romániában a XIV.-XVIII. századból hozzávetőleg 7000 ósláv nyelvű, cirill írású oklevél szövege maradt fent, melyből 11 darab erdélyi provenienciájú. Erdély múltjára vonatkozóan viszont a XI. századtól kezdődően a külön erdélyi fejedelemség megalakulásáig (1542-ig) terjedő időszakból legalább 30-35 000 latin nyelvű oklevél ismeretes (*Jakó Zs.-Radu Manolescu: Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 102-103). A nyelvi nehézségeken kívül azok az akadályok is leközdésre várnak, amelyek abból adódnak, hogy ez az óriási iratörökség az ország többi részétől különböző íráskultúrában, más közigazgatási, kormányzati, jogi struktúrában keletkezett. Világosabban szólva: ezeket a forrásokat tehát csak az használhatja szakmai illetékeséggel, aki kellően jártas az egykori magyar királyság és erdélyi fejedelemség történetében. Ilyen kutatókban pedig országunk igazán nem bővelkedik. De erősen megfogytoktunk a szász múlt kérdéseiben otthonos szakemberekben is. A német lakosság véres méretű emigrálása következményeként hovatovább oda jutunk, hogy probléma lesz a gót betűs régi német szövegekben rejtőzködő információkhoz való hozzájutás is. De nem kívánom tovább részletezni azokat az előfeltételeket, amelyek teljesítése szükséges az erdélyi történet újszerű szintézisének elkészítéséhez. Addig még hosszú utat kell megtenniük az érdeklő történettudományosoknak. A feladat ugyan nem könnyű, de nem is megoldhatatlan – ha van akarat hozzá. De ebben az esetben is hosszú idő és sok fáradságos munka kell hozzá. Amíg azonban a komoly akarat hiányzik, addig csupán jámbor óhaj, szakmailag megalapozatlan, de jól hangzó ötlet marad mindaz, amiről most beszélünk.

3. A dolgok jelenlegi állásánál korainak vélem olyan részletes kérdések mérlegelését, hogy mi minden igényel nemzetfelekezeti megközelítést a tervezett új szintézisben. Gondolom, hogy ilyenek lehetnek az úgynevezett köztörténeti részek, az események előadása, a gazdaság-, a kormányzat- és a jogtörténet stb. Ezek megtárgyalásánál sürgős teendőnek vélem a feladatokra való szakmai felkészülést és felkészítést, a fentebb felvillantott akadályokkal való komoly szembenézést, azok elhárításának keresését és a tudatos nevelőmunkát, hogy egy későbbi új kutatónemzedék a siker reményében vágghasson neki a töretlen új útnak.

1916, Biharfélegyháza (Bihar m.); *BSTE*, Történelem-Filozófia Kar, Kolozsvár, nyugalmazott tanszékvezető professzor; *Társadalom, egyház, művelődés (Tanulmányok Erdély történelméhez)*, Budapest, 1997.